

Δημήτρης Μπελαντής «Η δημοκρατία αμύνεται»

Η επιχείρηση «εξάρθρωσης» της «17 Νοέμβρη» και εν γένει της «τρομοκρατίας» στη διάρκεια του καλοκαιριού παρήγαγε και εξακολουθεί να παράγει σημαντικά πολιτικά και θεσμικά αποτελέσματα. Συνοψίζοντάς τα, αυτά είναι κυρίως η σχετική πολιτική σταθεροποίηση του ΠΑΣΟΚ, το οποίο τους τελευταίους μήνες έφθινε με ραγδαίους ρυθμούς, η αίσθηση «αυξημένης αξιοπιστίας» των κατασταλτικών μηχανισμών, η αναβάθμιση του «κράτους ασφαλείας» και της «αντιτρομοκρατικής» θωράκισης και η σημαντική ιδεολογική επίθεση στην Αριστερά όλων των εκδόχων. Στο πλαίσιο αυτής της αυταρχικής κατασταλτικής πολιτικής, η κυβέρνηση διαδραματίζει κεντρικό συντονιστικό ρόλο και δεν «σύρεται» απλώς από τα ξένα κέντρα ή τις άλλες αντιδραστικές δυνάμεις. Η ελληνική κοινωνία εισήλθε με σαφήνεια σε μια δική της εκδοχή του διεθνούς «πολέμου κατά της τρομοκρατίας» (πριν και μετά την 11/9/2001). Την εξέλιξη αυτή είχαν ήδη προλείανει η ψήφιση του τρομο-νόμου τον Ιούνιο του 2001, η συμπαράταξη της κυβέρνησης Σημίτη με την κυβέρνηση Μπους κατά τον πόλεμο εναντίον των Ταλιμπάν, η υπογραφή του ευρωπαϊκού αντιτρομοκρατικού πλαισίου και του ευρωεντάλματος το Δεκέμβριο του 2001 και η συστηματική τα τελευταία χρόνια συνεργασία μεταξύ των ελληνικών, αμερικανικών και λοιπών ευρωπαϊκών (ιδίως βρετανικών) υπηρεσιών ασφαλείας. Η ελληνική κυβέρνηση έπρεπε να εμφανίσει, εν όψει του 2004 και της οργανικότερης ενσωμάτωσής της στο διεθνές

«σύστημα ασφαλείας», συγκεκριμένο πια «αντιτρομοκρατικό» έργο.

Και να αποσεισει, επίσης, την από χρόνια στρεφόμενη μομφή κατά του «παλαιού ΠΑΣΟΚ» ότι «καλύπτει» την τρομοκρατία, αφού πλέον αποτελεί, κατά τα λεγόμενά της, έκφραση ενός «νέου ΠΑΣΟΚ», πιο οργανικά ενσωματωμένου στους ορισμούς και τις οριοθετήσεις του διεθνοποιημένου κεφαλαίου. Κλείνοντας τους λογαριασμούς με τη «μεταπολιτευτική τρομοκρατία», το ΠΑΣΟΚ κλείνει οριστικά και τους λογαριασμούς με τη μεταπολιτευτική συγκυρία, που παρήγαγε τον ίδιο του τον «ανδρείκό» εαυτό, και με ορισμένες ιδιομορφίες του ελληνικού πολιτικού συστήματος και της ελληνικής κοινωνίας, όπως η έντονη έλλειψη εμπιστοσύνης στην κρατική θωράκιση. Και προετοιμάζει το έδαφος για την κήρυξη των «εσωτερικών εχθρών» του 21ου αιώνα.

Η εξάρθρωση μιας *παρημασμένης, κουρασμένης, εκφυλισμένης και πιθανότατα από καιρό παρακολουθούμενης οργάνωσης «ένοπλης πάλης»* φαίνεται ότι αποτέλεσε πρόσφορο έδαφος για την παραγωγή ενός «θεάματος» αντιτρομοκρατικού θριάμβου¹. Ενός θριάμβου, ο οποίος «προέκυψε» σε μια περίοδο όπου η ατομική τρομοκρατία –είναι κοινό μυστικό– δεν βίωνταν ως σοβαρή απειλή από το μέγιστο τμήμα της ελληνικής κοινωνίας. Δεν έχει ιδιαίτερο νόημα να εισέλθει κανείς σε ιδιαίτερα αστυνομικά σενάρια σχολιάζοντας αυτή την εξέλιξη (αν ελέγχονταν ή όχι από κρατικές υπηρεσίες, ποια η σχέση μεταξύ των «ένοπλων οργανώσεων», των «γενεών» κ.λπ.). Ιδίως

μάλιστα από τη στιγμή που τα σενάρια αυτά δεν έχουν αποδεικτική θεμελίωση. Αντίθετα, αυτό που παραμένει καθοριστικό είναι η αξιοποίηση αυτής της «εξάρθρωσης», ενός πραγματικού ή διαμορφωμένου «δώρου εξ ουρανού», για την ολοκλήρωση και νομιμοποίηση σημαντικών *αντιδραστικών τομών* στην ελληνική κοινωνία και πολιτική. Αποδέκτης αυτών των τομών φαίνεται να είναι η πολιτική και κοινωνική Αριστερά και η οργάνωση των κοινωνικών αντιστάσεων στη φιλελεύθερη-καπιταλιστική κρατική διαχείριση.

«Η Αριστερά θερμοκήπιο της “τρομοκρατίας”»

Είναι πια κοινός τόπος στα κυρίαρχα ΜΜΕ, έντυπα και ηλεκτρονικά, η *συσχέτιση ανάμεσα στον ιδεολογικό και πολιτικό λόγο της Αριστεράς και στην πρακτική της «17 Νοέμβρη»*. Η πλέον προφανής εκδοχή είναι αυτή του δημοσιογράφου-λαγωνικού (του τύπου Κακαουνάκη, αλλά με σοβαρότερη μορφή και του επιτελείου του *Βήματος της Κυριακής*): η «ενδεδειγμένη» παρακολούθηση της ιστορίας της Αριστεράς στη μεταπολίτευση, ιδίως της εξωκοινοβουλευτικής, με γενεαλογικά δένδρα (οποία αριστοκρατική αναλογία!!) και ιστορικά σκέψης και δράσης δείχνει εκλεκτικές συγγένειες και επιδράσεις. Ποτέ ως τώρα ο τροτσισμός, ο μαοϊσμός, η δεκαετία του 1970 δεν έτυχαν τόσο επιμελούς έρευνας όσο αυτή την περίοδο. Με τη διαφορά ότι τώρα αυτά τα ρεύματα δεν μελετώνται ως παράγωγα της ιστορίας των ιδεών και της πολιτικής, αλλά... *ως «πειστήρια» αξιόποινων πράξεων* και ως εγκληματογόνες διανοητικές κατασκευές. Αυτή η έρευνα θυμίζει το θεώρημα του εισαγγελέα Calogero στην Ιταλία του

1979: σύμφωνα με αυτό, η διανοητική παραγωγή και η ιδεολογική δράση της Αυτονομίας του Tony Negri συγκροτούσε το κόκκινο νήμα που οδηγούσε στους ιδεολογικούς και πρακτικούς καθοδηγητές των «Ερυθρών Ταξιαρχιών». Στην Ελλάδα, ελλείποντος ενός Tony Negri, ερευνώνται οι σχέσεις του Χ ή του Ψ με τη μ-λ Αριστερά ή η διαβόητη καταγωγή του Γιωτόπουλου από τον αρχεομαρξισμό, όταν καταφέρνουν να τον προφέρουν σωστά. Αυτή η διαδικασία δεν συντείνει αθώα στην «πληροφόρησή» μας: διαδίδει μια αστυνομική-εισαγγελική αντίληψη, κατά την οποία ο «ακραιός» πολιτικός λόγος οδηγεί αναγκαστικά ορισμένους «πολύ ακραίους» στη «μειοψηφική βία», ακριβώς γιατί ο «ακραιός» λόγος είναι κατά του «διαιολόγου», της «ελευθερίας», της «ανοχής», εν τέλει είναι κατά του «δικαιώματος στη ζωή». Όπως θα έγραφε ο όψιμος φιλελεύθερος και «πρώην κομμουνιστής» Χόρχε Σεμπρούν, «ο λόγος της επανάστασης οδηγεί στην πράξη της τρομοκρατίας» (στο βιβλίο του, *Επιστροφή του Νετσάγιεφ*). Στη δεκαετία του 1990, μιλούσαμε για την «υποκατάσταση» λειτουργιών των πολιτικών κομμάτων από τα ΜΜΕ. Ίσως πλέον μπορούμε να μιλάμε για *υποκατάσταση λειτουργιών των κατασταλτικών μηχανισμών* από τα ΜΜΕ, αφού αυτά ειδικεύονται πλέον να ταξινομούν τις ιδεολογίες, διαφοροποιώντας τις «δημοκρατικές» από τις «εχθρικές προς την κοινωνία». Από κοντά βεβαίως ακολουθούν και οι οργανικοί ιδεολόγοι του νεοφιλελεύθερου καπιταλισμού, οι οποίοι βλέπουν να επιβραβεύεται διά της εξάρθρωσης της «17 Νοέμβρη» η κοσμοθεωρητική τους επικράτηση (π.χ. Ανδριανόπουλος).

Πιο έμμεσα, αρκετοί αριστεροί μετριοπαθούς απόχρωσης μιλούν πλέον για τη θλιβερή «ανοχή» της Αριστεράς προς την τρομοκρατία επί δεκαετίες.

Οι πρόσφατες δηλώσεις Θεοδωράκη ενίσχυσαν αυτή τη λογική.

Φοβούμαστε ότι εδώ δημιουργείται μια σύγχυση. Αυτό που αποδίδεται πραγματικά σε μια εκδοχή της Αριστεράς (στην εξωκοινοβουλευτική αλλά και στην πιο αγωνιστική εκδοχή της κοινοβουλευτικής) δεν είναι η ανοχή προς την τρομοκρατία, αλλά η επιμονή σε μια στρατηγική ανατροπής του καπιταλισμού και καταγγελίας της αστικής και ιμπεριαλιστικής κρατικής τρομοκρατίας. Στα μάτια αυτών των αριστερών, η μη αποδοχή του υπάρχοντος, η μη εξάντληση του «οράματος» στη διαχείριση ενός όλο και «ολοκληρωτικότερου» προτύπου αστικής πολιτικής χωρίς πραγματικές (έστω «μεταρρυθμιστικές») εναλλακτικές λύσεις είναι καταδικαστέα στάση. Αυτή η καταδίκη² –η οποία, ας σημειωθεί, ενσωματώνει και τις δικές τους αυτομαστιγώσεις για την πάλοι ποτέ περιπλάνησή τους στη χώρα των οραμάτων και των ουτοπιών– συμβολικά ορίζεται ως «μη επαρκής διαφοροποίηση από την τρομοκρατία», ως «ανοχή της τρομοκρατίας», ως πρωτόγονος «αντιαμερικανισμός», «αντιπλουτοκρατισμός» κ.λπ. κ.λπ. Μάλιστα, είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι η κριτική αυτής της πλευράς προς την Αριστερά ξεπερνά συχνά σε ένταση την κριτική των αμιγώς αστικών ρευμάτων, ως να βάλουν οι εκπρόσωποί της ιδίως προς αυτό που τους πλησιάζει, προς τον παλιό τους «εαυτό», τη σκιά τους.

«Ανοχή προς την τρομοκρατία;» Όσο μπορούμε να θυμηθούμε, καμιά γνωστή εκδοχή της Αριστεράς στην Ελλάδα δεν επιδοκίμασε ποτέ την ατομική και κινηματικά αποσυνδεδεμένη βία, ακόμη και όταν όψεις της λειτουργούσαν αντικειμενικά ως εκδοχές αυτοδικίας σε συγκυρίες όπου οι δικαστικοί μηχανισμοί «συνταξιοδοτούσαν» απλώς τους μηχανισμούς της δικτατορίας

και οι εκτελεστικοί μηχανισμοί έβριθαν ακόμη από «σταγονίδια».

Παρ' όλα αυτά, η ίδια αυτή Αριστερά, ιδίως η εξωκοινοβουλευτική, δεν δέχθηκε –έστω και διακηρυκτικά– να αποποιηθεί τη δυνατότητα μιας ριζικής κοινωνικής αλλαγής, την ενδεχόμενη χρήση συλλογικής βίας στο μέλλον, τον αντιιμπεριαλισμό. Το να δηλώνεται αυτό ακόμη και το 2002 από χώρους όπως η ριζοσπαστική Αριστερά ή το ΚΚΕ θεωρείται εν τέλει προκλητικό, ενώ παλιότερα θεωρούνταν απλώς «ξύλινο», «γραφικό» κ.λπ. Πολύ περισσότερο, η σύμπαση Αριστερά στη μεταπολίτευση καταδίκασε τους «αντιτρομοκρατικούς» νόμους και τους θεωρούσε οχήματα δράσης κατά του μαζικού κινήματος: ακόμη και αυτός ο *Ανδρέας Παπανδρέου* χαρακτήριζε στην ολομέλεια της Βουλής τον αντιτρομοκρατικό νόμο του Κ. Καραμανλή (ν. 774/1978) «νέο νόμο 509», ακόμη και αυτή η *Μαρία Δαμανάκη* χαρακτήριζε τον υπό ψήφιση ν. 1916/1990 του Κ. Μητσotάκη «επικίνδυνο για τις ελευθερίες», προτού κατανοήσει τις ανάγκες της «νέας εποχής». Αυτά σήμερα προσάπτονται ως όνειδος σε μια Αριστερά, η οποία καλείται να αποποιηθεί το παρελθόν και την ταυτότητά της. Αν πάλι δεν το αποποιηθεί, της επισημαίνεται ότι... εκκρεμούν πολλές συλλήψεις ακόμη. Η *ομηρία της Αριστεράς* από την κυβέρνηση και τους κρατικούς μηχανισμούς αναδεικνύει τους μηχανισμούς ασφαλείας ή και τους δικαστές σε έναν ιδιόρρυθμο εγγυητή της εισόδου ή της εξόδου από την πολιτική σκηνή, και αυτό δεν αφορά μόνο την εξωκοινοβουλευτική Αριστερά. Ας θυμηθούμε: σε μια Ευρώπη όπου οι απαγορεύσεις ρουτίνας ενοχλητικών κομμάτων στην Τουρκία βρίσκουν το αντίστοιχό τους στην ισπανική απαγόρευση του *Ερι Μπατασοίνα*, δεν θα ήταν προκλητικό να υποστηριχθεί ότι η

«σχέση με την τρομοκρατία» θα μπορούσε να οδηγήσει αύριο σε «περιθωριοποιήσεις» αριστερών κομμάτων και οριακά σε εκδοχές της KPD/Uspeil³.

Την ίδια στιγμή που επιχειρείται η ταύτιση αριστερής ιδεολογίας και τρομοκρατίας απέναντι σε μια άφωνη Αριστερά, αναδείχθηκε (τουλάχιστον αρχικά), μέσα από τη στάση των «αλληλοκαταδόσεων» των κατηγορουμένων, μια στάση πρωτοφανούς μηδενισμού και ηθικής έκπτωσης από ανθρώπους που επικαλούνταν την επανάσταση. Αυτή η ευκαιρία δεν αφήνεται να πέσει κάτω από τους ιδεολόγους του συστήματος και τους ανθρώπους των ΜΜΕ: αφού και αυτοί ακόμη οι «τρομοκράτες» προτιμούν τη συναλλαγή με το κράτος για να «διασωσουν το σαρκίον τους», μια αξία ακόμη επιβιώνει στην κοινωνία μας, η εγκατάλειψη των λοιπών αξιών και η ατομική συναλλαγή. Σε μια κοινωνία που λειτουργεί στη βάση της ατομικής πώλησης της εργατικής δύναμης και της μετατροπής όλων των ατομικών γνωρισμάτων σε ανταλλάξιμα εμπορεύματα, η ατομική διατήρηση του εμπορεύματος «αξιοπρέπεια» φαίνεται να αποτελεί αδιανόητη πολυτέλεια.

Ετσι όμως ενισχύεται και η απαξίωση της έννοιας του «πολιτικού εγκληματία» ως παραβάτη με ευγενή κίνητρα και ενισχύεται η κρατική στρατηγική υπαγωγής κάθε παραβατικότητας στο λεγόμενο «κοινό έγκλημα».

Τα «πολυτελή δικαιώματα» – ορισμένα αυτονόητα του ύστερου φιλελευθερισμού;

«Μα αφού οι τρομοκράτες δεν επικαλούνται τα “δικαιώματά τους”, εσείς, οι “συνήθεις συμπαραστάτες”, γιατί επιμένε-

τε;»⁴ Αυτό το συλλογισμό διατυπώνουν οι σοβαρότεροι των κυρίαρχων συζητητών στο θέμα της «αντιτρομοκρατίας». Οι λιγότερο σοβαροί αντιδρούν με το σαρκασμό του αυτονόητου: «“δικαιώματα των τρομοκρατών”; ε, λοιπόν, όχι».

Και όλα αυτά σε μία συγκυρία, «πιλοτικής εφαρμογής» του τρομο-νόμου, όπου:

- Θεωρείται αυτονόητο ότι ο οιοσδήποτε κατηγορούμενος, ιδίως μάλιστα ως ασθενής και σε ιδιαίτερη εξουσιαστική σχέση, μπορεί να αντιμετωπίζεται επί μακρόν ως μάρτυρας χωρίς δικαιώματα και χωρίς πρόσβαση σε συνήγορο, υπό την «ασφικτική προστασία» της αστυνομίας και της εισαγγελικής αρχής. Ακόμη και στην Ιταλία των «μολυβένιων χρόνων» θέσπισαν νόμους για τέτοια ειδικά καθεστώτα. Και βεβαίως αυτό δεν προβλέπεται ακόμη και από τον αντιτρομοκρατικό νόμο.

- Θεωρείται αυτονόητο ότι οι «ύποπτοι» (όχι ακόμη κατηγορούμενοι) μπορούν να επιτηρούνται για απεριόριστο ουσιαστικά χρόνο μετά από την έκδοση ενός δικαστικού βουλεύματος.

- Θεωρείται αυτονόητο ότι ετοιμάζονται ειδικά σκληρονοστικά καθεστώτα, θεμελιωμένα σε ανάγκες «υψηλής ασφαλείας», ακόμη και αν δεν έχουν φθάσει (ακόμη;) σε προδιαγραφές «λευκών κελιών».

- Θεωρείται αυτονόητο ότι «άγνωστης ταυτότητας» μάρτυρες καταθέτουν συμβάλλοντας στο σχηματισμό δικογραφιών.

- Θεωρείται αυτονόητη η δέσμευση περιουσιακών στοιχείων όχι μόνο των κατηγορουμένων αλλά και συγγενικών τους προσώπων (στη λογική της «συλλογικής ευθύνης»);).

- Ασκείται δριμεία κριτική και στην ανάληψη ακόμη δικηγορικής υπεράσπισης των «τρομοκρατών». Ο συνήγορος, από «κατάκτηση του πολιτισμού», ύποπτος του-

λάχιστον «συνέργειας» προς την εγκληματική οργάνωση.

- Ακούγεται με παγερή αδιαφορία η απειλή έκδοσης στις ΗΠΑ, η οποία είναι παράνομη (ακόμη;) και αντισυνταγματική, λες και αποτελεί απλώς έναν ελιγμό πίεσης η απειλή αποστολής σε μια χώρα υπόδειγμα παρακμής των αρχών του Διαφωτισμού, όπου είναι θεσμοποιημένες οι «μυστικές δίκες» και όπου εφαρμόζεται η θανατική ποινή ακόμη και σε ανηλίκους. Γκουαντανάμο, λοιπόν, ως μια καθημερινή φράση, ως λεκτική εξοικείωση με τη βαρβαρότητα.

- Αναβαθμίζονται εξαιρετικά και ορίζονται ως στυλοβάτες της δημοκρατίας οι αστυνομικές αρχές και τα στελέχη του μηχανισμού ασφαλείας. Η επικοινωνιακή αναβάθμιση του κ. Χρυσοχοϊδης είναι επίσης ενδεικτική.

Την ίδια στιγμή ακόμη και η αντίσταση στη δικτατορία συκοφαντείται και μετατρέπεται σε τεκμήριο ενοχής.

- Θεωρείται αυτονόητη η υπαγωγή των ΜΜΕ στο «σχέδιο πληροφόρησης» των διωκτικών αρχών.

- Βάλλεται και τείνει να καταργηθεί η έννοια του «πολιτικού εγκλήματος»⁵, τη στιγμή που είναι σχετικά φανερό ότι οι συλληφθέντες ενήργησαν ως πολιτικοί εγκληματίες και όχι ως «κοινοί» ληστές ή δολοφόνοι.

Σε ένα τέτοιο ιδεολογικό περιβάλλον, αποτελεί βεβαίως κακής ποιότητας αστείο η αναφορά στο «τεκμήριο αθωότητας» του κατηγορουμένου, στη «μη εκδικητική λειτουργία» της ποινικής καταστολής στο κράτος δικαίου, στην ιδιαίτερη ποιότητα του «πολιτικού εγκλήματος» σε σχέση με το κοινό, στη μη σχετικοποίηση του δικαιώματος στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια ανεξάρτητα από το φορέα της κ.λπ. Αρχές φιλελεύθερες δικαιοκρατικές, όσο θυμόμαστε, και όχι αριστερές γενικά ή επαναστατικές

ειδικά. Προκύπτει λοιπόν μια σαφής διαβάθμιση και επιλεκτικότητα στη λειτουργία των δικαιωμάτων και των εγγυήσεων τους στον ύστερο φιλελευθερισμό: όταν ο κρατικός παρεμβατισμός απειλεί «ιδιοκτησιακά» και επιχειρησιακά δικαιώματα ή, έστω, όταν απειλούνται δικαιώματα στην ταυτότητα/διαφορά προνομιούχων στρωμάτων, πολλοί εκστρατεύουν υπέρ του κράτους δικαίου. Όταν πρόκειται για δικαιώματα των «εχθρών του κράτους», τότε η δημοκρατία αμύνεται! Πολύ περισσότερο μάλιστα, όταν, σε μια συγκυρία άλλη από αυτή της «εξάρθρωσης της 17 Νοέμβρη», ο κυρίαρχος ύστερος φιλελευθερισμός του κεφαλαίου αντιμετωπίζει αντι-ολιγαρχικά αιτήματα πολιτικής και οικονομικής δημοκρατίας. Προετοιμαζόμαστε λοιπόν για μια συγκυρία όπου ο Σαιν Ζυστ θα ξαναγίνει μοιραία επίκαιρος: *καμία ελευθερία για τους εχθρούς (της δικής τους) ελευθερίας.*

Παρ' όλα αυτά, υπάρχουν ακόμη ζωντανές δυνάμεις στην κοινωνία, που αντιστέκονται και βρίσκονται σε εγρήγορση. Οι φωνές που αρχίζουν να αρθρώνονται κατά της «τρομοκρατίας», οι πρωτοβουλίες της ριζοσπαστικής Αριστεράς, αλλά και αυτή η απαλλαγή του Αβραάμ Λεσπέρου από το Μεικτό Ορκωτό Εφετείο Αθηνών στις 18-9-2002, αποτελούν ένα πρώτο βήμα σε αυτή την κατεύθυνση.

Σημειώσεις

1. Θυμίζουμε ότι ο ρωμαϊκός θρίαμβος περιλάμβανε και την προσαγωγή των σιδεροδέσμιων αιχμαλώτων ενώπιον του ηγεμόνα και του ρωμαϊκού λαού.

2. Βλ., τελείως ενδεικτικά, τις απόψεις των Χρ. Ιορδάνου («17 Νοέμβρη και Αριστερά») στην εφ. ΤΑ ΝΕΑ της 16-8-02 και τα σημειώματα του Γ. Γιαννουλόπουλου στην *Ελευθεροτυπία*, όπου ασκείται μομφή στην Αριστερά για τη μη επαρκή κατακραυγή κατά της τρομοκρατίας.

3. KPD-Uteil – Απόφαση απαγόρευσης του ΚΚ Γερμανίας, το 1954, με απόφαση του Συνταγματικού Δικαστηρίου, βάσει του άρθρου 21 παρ. 2 του Συντάγματος της ΟΔΓ. Επικριθήκε έντονα, γιατί στο πλαίσιο της ψυχροπολεμικής συγκυρίας στηρίχθηκε απλώς στην προγραμματική θέση του μικρού αυτού ΚΚ περί «δικτατορίας του προλεταριάτου», και όχι στην ανύπαρκτη βίαιη ή παράνομη δράση του. Σχετική η θεμελιωμένη επίκριση του Wolfgang Abendroth, του Helmut Ridder και άλλων επιφανών νομικών της περιόδου εκείνης.

Για τον Ρ. Κάπλαν (*Η επικείμενη αναρχία*, Αθήνα

2001), σημαντικό αμερικανό διανοητή, θεωρείται αυτονόητο ότι κάποια κόμματα δεν μπορούν να μετέχουν ισότιμα στο πολιτικό παιχνίδι και ότι οι εκλογές που θα έφερναν ανεπιθύμητα αποτελέσματα πρέπει να είναι παράνομες. Εδώ ο Κάπλαν θυμίζει αρκετά στις διαπιστώσεις του τον Κ. Μαξ.

4. Βλ., ενδεικτικά, στα άρθρα του πρώην υπουργού Γ. Ρωμαίου της 11-8 και 18-8-2002 (*Το Βήμα της Κυριακής*), όπου και η προβληματική της απόβουλης παραίτησης από την άσκηση των δικαιωμάτων.

5. Βλ. και σε Δ. Μπελαντή, «Είναι η "17 Νοέμβρη" Μαφία;», *Εποχή*, 15-9-2002.